

Konceptualizacija mora kao *prirodne sile* u portugalskoj frazeologiji

Nina Lanović

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
nina.lanovic@ffzg.hr

UDK: 811.134.3'373.7
izvorni znanstveni rad
<https://doi.org/10.17234/9789531758819.21>

Polazeći od opsežnijeg istraživanja posvećenog podsustavu portugalske frazeologije koji čine idiomatski izrazi povezani s konceptom MORA, u radu se usredotočujemo na one kojima je primarna osnova motivacije konceptualizacija mora kao PRIRODNE SILE. Putem analize motivacije frazeološkog značenja – koja u ovom slučaju leži primarno u konceptualnim mehanizmima metaforičko-metonijske prirode – promatramo na koji se način i u kojim aspektima u njoj aktualizira ovakva konceptualizacija mora, ujedno propitujući funkcioniranje koncepta/domene PRIRODNE SILE u frazeologiji.

Ključne riječi: portugalska frazeologija, motivacija frazeološkog značenja, konceptualna metafora, koncept MORA, domena PRIRODNE SILE

1. Uvod (ili: o osnovnim teorijsko-metodološkim smjernicama istraživanja)

Rad se zasniva na prezentaciji rezultata dijela opsežnijeg istraživanja (Lanović 2012) kojemu je predmet jedan podsustav portugalske frazeologije – idiomatski izrazi (idiomi i paremije figurativnog značenja)¹ povezani s konceptom MORA.² Pretpostavljena se povezanost temelji na kriteriju frazeoloških sastavnica iz semantičke sfere *mora*.³ Frazeološke jedinice s

¹ Za termin *idiomatski izraz* opredijelili smo se zato što su predmet istraživanja isključivo konvencionalne frazeološke jedinice koje karakterizira idiomatičnost (u određenom stupnju) – one koje *Zagrebačka frazeološka škola* svrstava u „frazeme u užem smislu“ (a za potrebe našeg rada nazvane su *idiomima* – detaljniju argumentaciju vidi u Lanović 2012: 61-62, 11-13) te paremije figurativnog značenja. Idiomatičnost shvaćamo kao semantičku preobliku, odnosno prijenos značenja koji može zahvatiti sve ili samo dio sastavnica frazeološke jedinice (vidi Lanović 2012: 62, 34-38).

² Kad se u tekstu rada referiramo na leksem (leksičku sastavnicu), označujemo ga kurzivom: npr. *mar* (*more*). Kada se pak referiramo na koncept, odnosno konceptualnu domenu, označujemo ih velikim slovima: npr. MORE.

³ Pojam *semantičke sfere* preuzimamo u smislu u kojem ga tumači Berruto (1994: 101-102), kao „skup riječi koje se odnose na isti ‘pojam’ ili ‘iskustvo’ ili temu ili područje aktivnosti, a međusobno su na neki način srodne putem različitih veza“ (često su područja značenja koja ovi leksemi pokrivaju karakteristična za određeno društvo ili kulturu).

nekom od takvih sastavnica ekstrahirane su iz „zbirke tekstova“ koja podrazumijeva kombinaciju triju tipa izvora – računalni korpus suvremenog govornog i pisanog portugalskog jezika (*Corpus de referência do português contemporâneo* – CRPC), petnaestak „zbirki narodne mudrosti“ te inventar idiomatskih izraza popisanih iz leksikografskih izvora, poglavito frazeoloških i paremioloških rječnika. Jedinice u tako sačinjenoj „datoteci“ – koja bi trebala predstavljati kvantitativno reprezentativan, sveobuhvatan i koherentan uzorak portugalske frazeologije – podvrgnute su semantičko-konceptualnoj analizi s tri osnovna cilja: a) utvrditi motivaciju idiomatskog značenja u odnosu na doslovno; b) ispitati pretpostavku da je značenje leksičkih sastavnica iz semantičke sfere *mora* i odnosa koji se u frazeološkom kontekstu među njima uspostavlja u većini slučajeva ključan čimbenik formiranja frazeološkog značenja, relevantan ujedno i za njegovu razumijevanje;⁴ c) utvrditi postoje li među značenjima jedinica ovog frazeološkog podsustava kakvi sustavni odnosi i na kakvim se principima (eventualno) zasnivaju.

Polazimo od pretpostavke da je značenje velike većine idiomatskih izraza koje analiziramo motivirano; pritom pod *motivacijom* podrazumijevamo, najjednostavnije rečeno, postojanje nearbitrarnog odnosa između doslovnog i idiomatskog značenja.⁵ Konkretno, rezultati našeg istraživanja pokazuju da je motivaciju većine jedinica moguće protumačiti djelovanjem konceptualnih metafora ili metonimija, koje mahom djeluju u kombinaciji s drugim, „predkonceptualnim“ čimbenicima. Idiomatski izraz može sadržavati kulturalni simbol, ali i njega će u nekim slučajevima biti moguće pravilno protumačiti samo „uklapanjem“ u metaforičke strukture u podlozi cjelovitog izraza.

Usredotočujemo se isključivo na semantičku – točnije, semantičko-pragmatičko-konceptualnu dimenziju jedinica, s uvjerenjem kako upravo u

Za potrebe našeg istraživanja, podrazumijeva kako lekseme srodne sastavnici *mar* na temelju srodnosti označitelja (*maré, marear, marinheiro* itd.), tako i referencijalno srodstvo (npr. *barco, bonança, costa, gaivota, naufragar, navegação, onda, porto* itd.).

⁴ U suvremenoj je frazeologiji i semantici stajalište o raščlanjivosti frazeoloških jedinica zapravo već konsenzualno prihvaćeno, kao što je prihvaćeno i da je (supra)komponentijalnost pitanje stupnja. Kad je riječ o ulozi značenja sastavnica u frazeološkom značenju, valja istaknuti da ta značenja ne moraju biti doslovna. Gibbs (1993: 62), primjerice, sugerira: „All that matters for an idiom to be viewed as decomposable is for its parts to have meanings, either literal or figurative, that contribute independently to the phrase's overall figurative interpretation“.

⁵ Motivaciju značenja frazeoloških jedinica i njezinu kompleksnost problematizira primjerice Omazić (2014: 29-36). Važno je „motivaciju“ razlikovati od „prozirnosti“ (dostupnost, jasnoća, svjesnost o motivaciji u govornika), što nije slučaj u svih autora; ako je neki idiom neproziran, ne znači da nije motiviran (takvo stajalište potvrđuju studije Glucksberga, Cacciari, Gibbsa i mnogih drugih).

njoj leži bit frazeološkog fenomena. U tom smo smislu odredili i metodologiju analize, ponajprije pod utjecajem „konstruktivističkih“ perspektiva, kognitivne semantike i psiholingvistike, zahvaljujući naročito relevantnosti (konceptualne) metafore i metonimije u tim paradigmama.⁶

Budući da frazeološke jedinice podsustava kojim se u ovom radu bavimo imaju mahom konceptualnu osnovu, samu metodu analize temeljimo na teoriji konceptualne metafore i metonimije Lakoffa i Johnsona (1980). Motivaciju figurativnih jezičnih izraza identificiramo ponajprije povezivanjem određenih *izvornih* koncepata i domena (koji se iskazuju u doslovnom značenju) s nekim *ciljnim* konceptima i domenama (iskazanima u frazeološkom značenju). U našem je istraživanju iskustveno spoznatljiva izvorna domena MORA u umu govornika na donekle pravilan i sustavan način povezana s nekim apstraktnijim ciljnim domenama. Na temelju identificirane konceptualne motivacije, izveli smo i određene *modele* kojima smo „pridružili“ frazeološke jedinice iz datoteke;⁷ pojam „modela“, za potrebe ovog rada, predstavlja određeno (razmjerno jedinstveno) načelo konceptualizacije mora.

Analiza je pokazala da se motivacija najbrojnije skupine analiziranih jedinica zasniva na konceptualizaciji mora kao jedne vrste *prostora*. Prostor koji je izravno spoznatljiv, i to putem *fizičko-perceptivnog iskustva*, referira se, na razini ciljne domene, na apstraktni konceptualni prostor analogan fizičkom. Odnosno, svojevrsna se „prostorna logika“ prenosi na metaforičke ciljne domene na koje upućuje idiomatsko značenje jedinica. Takav smo princip konceptualizacije za potrebe našeg istraživanja nazvali *prostornim modelom MORA*.

⁶ Iz tog su razloga u referencama bolje zastupljeni „anglofoni“ autori – u tradicijskom smislu, sljedbenici „zapadnoeuropskog“, odnosno američkog pristupa frazeologiji, koji prihvaća i dio neanglofonih europskih, pa i romanskih frazeologa i semantičara (istaknimo doprinose G. Lakoffa, M. Johnsona, M. Turnera, R. W. Gibbsa, Z. Kövecsesa, C. Fernando, S. Glucksberga, C. Cacciari, D. Dobrovol'skija, E. Piirainen, A. Soaresa da Silve, H. Jakubowicz Batoréo, među mnogim drugima). Konceptualna je analiza, uostalom, postala univerzalnim alatom suvremene frazeologije. Oslanjamo se i na intervencije iz domene antropologije, koje su osobito utjecale upravo na neke ruske teoretičare, usredotočene na istraživanje kulturalnih podataka iskazanih u frazeološkom značenju (vidi npr. Teliya *et al.* 1998), kao i na studije proizašle iz okvira „ogranka“ kognitivne lingvistike, poznatog kao *kulturalna lingvistika*.

⁷ Teliya *et al.* (1998: 61 i dalje) apostrofiraju da se određeni zaključci o motivaciji idiomatskih izraza mogu izvući jedino ako se analizira čitavo opsežno polje izraza koji, neovisno o strukturi, imaju zajednički „hiperonim“ u nekoj konceptualnoj metafori; to bi polje trebalo obuhvaćati idiome, kolokacije, poslovice, izreke itd., a autorice ga nazivaju *ideografskim poljem*. Za nas je taj pojam operabilan iz više razloga – primjerice, stoga što ne „diskriminira“ paremije u smislu objekta frazeologije (premda to ne čine ni mnogi drugi autori), ali i stoga što zapravo implicira, odnosno povezuje jezičnu i konceptualnu razinu.

U okviru *prostornog modela MORA* razlučili smo nekoliko koherentnih metaforičkih okvira, odnosno konceptualnih struktura. U ovom se radu usredotočujemo na onaj koji smo nazvali *domenom PRIRODNE SILE* – bit mu je, na generičkoj razini, da se *vanjske okolnosti koje uzrokuju neko djelovanje ili na njega utječu* konceptualiziraju kao *prirodne sile koje uzrokuju ili utječu na kretanje*.

Gdje to budemo smatrali prikladnim, upućivat ćemo i na primjere analogne motivacije iz hrvatskog frazeološkog korpusa, ponajprije u svrhu referenci za provjeru pretpostavljene univerzalnosti principa konceptualizacije mora kao PRIRODNE SILE.⁸ Valja napomenuti da smo u okviru polazišnog, opsežnijeg istraživanja usporedo popisivali i frazeološke jedinice hrvatskog jezika – uključujući i dijalektalnu građu – u kojima se pojavljuje sastavnica *more*, odnosno njoj srodne sastavnice; bez obzira na kvantitativno reprezentativan broj izvora, korpusi iskazuju veliki nesrazmjer – može se ugrubo reći da je portugalski frazeološki fond u okviru ovog podsustava otprilike pet puta opsežniji od hrvatskoga.

2. O prostornom modelu MORA

U okviru kognitivne lingvistike tematika je prostora od samih početaka stekla povlašten položaj, ponajprije zahvaljujući Gruberu (1965) i Talmyju (1972). Osobito je važno što se druge domene, ponajprije apstraktne, analiziraju neizravno posredstvom poimanja prostora, tumačeći se često metaforizacijom prostora.⁹ U kognitivnoj teoriji metafore, prostorna se metafora smatra najčešćom i najkoherentnijom. Johnson (1987), Lakoff (1987), Taylor (1989) i drugi autori definiraju temeljne *predodžbene sheme* prema kojima se metaforički strukturira ljudsko iskustvo i gotovo sve imaju prostorna obilježja; proizlaze zapravo iz iskustva ljudskog tijela u prostoru pa se pretpostavlja da predstavljaju svojevrsne „konceptualno-semantičke univerzalije“. U svakom slučaju, uključuju određenu unutarnju logiku koja omogućuje *prostorno rezoniranje*, zadržava se u metaforičkim preslikavanjima i *postaje apstraktnom logikom u ne-prostornim ciljnim domenama*.

⁸ Ograničit ćemo se, za potrebe ovog rada, na tri izvora: Matešić, Josip (1982). *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, Zagreb: Školska knjiga; Menac, Antica / Fink Arsovski, Željka / Venturin, Radomir (2014). *Hrvatski frazeološki rječnik*, Zagreb: Naklada Ljevak; Šimunković, Ljerka (2008). *More poslovice o moru / Un mare di proverbi sul mare*, Split: Filozofski fakultet u Splitu / Dante Alighieri – Split.

⁹ Usp. Batoréo (346 i dalje). Batoréo napominje kako je jedan od temeljnih Langackerovih (i ne samo Langackerovih) pojmova, pojam *domene*, u načelu definiran prostorno. Domena se shvaća kao koherentno područje konceptualizacije u odnosu na koje se mogu okarakterizirati semantičke jedinice (pri čemu su ta „područja“ ili koncepti često i kulturalno definirani).

Pretpostavljena iskustvena bliskost – ili njezin privid – u većini se slučajeva odnosi na iskustvo *gibanja tijela* u prostoru.

Dosadašnja istraživanja ukazuju na zaključak da se MORE u portugalskoj frazeologiji iskazuje kao prototipičan specifični koncept za PROSTOR.

Analizom motivacije značenja izraza u datoteci utvrdili smo i da se more kao prostor poima u dvije „dimenzije“ – statičkoj i dinamičkoj; ta se konceptualna opreka pokazala relevantnom u svim metaforičkim okvirima *prostornog modela MORA*. U prvom se slučaju more može poimati kao „spremnik“, no mnogo je produktivnija i jasnije strukturirana konceptualizacija mora kao *površine* kojom se subjekt¹⁰ kreće, odnosno putuje, u tzv. *metafori PUTOVANJA MOREM* (domena PLOVIDBE) (Lanović/Varga 2015). U drugoj se pak dimenziji more ne poima kao statična masa, već kao dinamični vodeni tok – implicira gibanje mora (vode/tekućine) u obliku struja, valova, plime i oseke itd.; u metaforama se uglavnom iskazuje kao domena PRIRODNE SILE (kojoj je izložen subjekt u prostoru). Dok je u konceptualizaciji mora kao statične mase subjekt dinamičan, u ovom je drugom slučaju u načelu konceptualiziran *statički* u odnosu na vodenu masu i zapravo je vodena sila ono što ga pokreće.

Naš se model u mnogim elementima podudara s kompleksnom prostornom metaforom, odnosno metaforičkim modelom koji je Lakoff (1993) nazvao *metaforom strukture događaja* (*Event Structure Metaphor*). Premda ne težimo striktno slijediti principe ustroja ove Lakoffove metafore, prihvaćamo u potpunosti njezino osnovno načelo: „događaji“ i različiti njihovi aspekti kao što su stanja, promjene, procesi, djelovanja/aktivnosti, uzroci, sredstva, ciljevi/svrhe, metaforički se iskazuju kao elementi određenih fizičkih pojavnosti: *prostora* (mjest), *kretanja* i *sila*.

U osnovi je Lakoffovog modela nekolicina vrlo općenitih, shematičnih konceptualnih metafora čija se struktura preslikava na specifičnije i detaljnije metafore osnovne, čovjeku spoznajno mnogo dostupnije razine. Pojednostavljeno se može reći da su ciljna domena čitavog kompleksa DOGAĐAJI, dok je izvorna domena PROSTOR.

¹⁰ Pod pojmom *subjekta* u ovom radu podrazumijevamo konceptualno istaknuti element (u semantičko-pragmatičkom smislu) samog idiomatskog izraza, onaj na kojem je značenijski fokus, na koji se usredotočuje pozornost u odnosu na idiomatski kontekst. U kognitivnosemantičkom terminološkom okviru (premda ponajprije primijenjenom na semantiku gramatičkih konstrukcija) nazvali bismo ga *likom* koji je istaknut u odnosu na *pozadinu*.

3. O konceptu/domeni SILE i PRIRODNE SILE u semantici i frazeologiji

Utjecaj *sile* na entitete u prostoru, poglavito na njihovo *kretanje*, jedno je od temeljnih ljudskih iskustava, a kognitivna je lingvistika rano prepoznala i njegovu spoznajnu relevantnost. Shema SILE postulirana je kao jedna od (gore spomenutih) *predodžbenih shema* – u našem konceptualnom ustroju iznimno bitnih obrazaca koje percipiramo i razumijemo izravno i koje su „vrlo fleksibilne pa ih stoga možemo prilagoditi različitim vrstama iskustava i načinima predočavanja – od doslovnih i vezanih uz objektivan izgled vanjskog svijeta do metaforičkih“ (Stanojević 2013: 65). Iz toga proizlazi i njihova pretpostavljena (barem načelna) *univerzalnost*, *zajednička* svim izravnim, „predkonceptualnim“ iskustvima.

Leonard Talmy (2000)¹¹ uvodi pojam, odnosno semantičku kategoriju *dinamike sile*. Isprva se odnosio na generalizaciju određenih semantičko-sintaktičkih *kauzativnih* odnosa i konstrukcija, no primjenjiv je (i primijenjen) na više jezičnih razina, od morfosintaktičke do diskurzivne, uključujući leksičko-semantičku (npr. Silva 2003). U svakom slučaju, riječ je o promjeni stanja koja je uzrokovana nekom silom. Uzorak, odnosno shema dinamike sile implicira dva (ne nužno fizička) entiteta s različitim semantičkim ulogama, od kojih je jedan „pokretač“, odnosno *agens*, što „koristi svoju unutarnju energiju da bi promijenio svoj položaj, *utjecao na drugi entitet* ili prenio neki element primatelju“ (Stanojević 2013: 70; *kurziv naš*), a drugi onaj na koji sila djeluje.¹² Treći je relevantni čimbenik ravnoteža između dviju sila – s aspekta dinamike sile, interesantna je situacija u kojoj je jedna od sila jača od druge (tako da je može potaknuti na kretanje). Posljedica različitih odnosa ravnoteže između dva entiteta i time uvjetovane interakcije bit će, između ostalog, različite vrste uzročnosti koje identificiramo i u motivaciji naših idiomatskih izraza – primjerice, nije isto „*uzrokovati* neko događanje“ ili pak „*omogućiti* / *pogodovati* / *dopustiti* neko događanje“.

Agens u shemi dinamike sile najčešće je osoba, no može biti i neka vrsta prirodne sile. U tom nam je smislu važno svratiti pozornost na fundamentalnu konceptualnu distinkciju između *živog* i *neživog*, bitan čimbenik kako jezika, tako i kognitivnih procesa. Lowder i Gordon (2015) smatraju

¹¹ Talmy koncept *dinamike sile* zapravo postulira još 1981., u radu izloženom na znanstvenom skupu na Sveučilištu u Berkeleyu, a u kasnijim ga radovima nadalje razrađuje.

¹² Stanojević (2013: 176) ga naziva *temom*. Talmy (2000) koristi pojmove „*agonist*“ i „*antagonist*“, pri čemu je „*agonist*“ entitet koji je u fokusu pozornosti, a „*antagonist*“ onaj koji se opire sili „*agonista*“, inherentne su im tendencije suprotstavljene – prema kretanju (djelovanju), odnosno prema mirovanju (nedjelovanju).

da konceptualnu istaknutost „živog“ naspram „neživog“ prije valja pripisati lakoći percipiranja određenog entiteta kao *agensa*, odnosno „sile“ koja ima mogućnost/sposobnost potaknuti na kretanje ili uzrokovati djelovanje. Prirodne sile, premda nežive, percipiraju se tako kao živa bića,¹³ uslijed inherentnog obilježja da generiraju vlastitu energiju, pa im se čak pripisuje i vlastita volja.

Do sukladnih zaključaka dolaze i pripadnici antropološke struje u frazeologiji. Prirodni se fenomeni na konceptualnoj razini često metaforički povezuju s događajima i pojavama koje utječu na naš život, ali mi na njih ne možemo utjecati; doživljavamo ih kao „izvanjsku“ i od nas potpuno neovisnu „drugu stvarnost“ (Teliya/Bragina/Oparina/Sandomirskaya 1998: 71-72).¹⁴ Ta se pokretačka vanjska sila na specifičnoj razini najčešće iskazuje kao *voda* – masa vode u gibanju (npr. valovi, nemirna, uzburkana vodena površina, pa i plima) ili pak neka vrsta vodenog toka, vodene struje, bujice. Osim vode, najčešća je specifična instanca prirodne sile *zrak*, odnosno zračna struja – vjetar, oluja i sl.

U ovom radu na ograničenom i specifičnom jezičnom korpusu promatramo i analiziramo na koji se način koncept, odnosno domena PRIRODNE SILE manifestira u smislu konceptualne – poglavito metaforičke – motivacije značenja portugalskih idiomatskih izraza povezanih s konceptom MORA. Dakle, kako se konceptualizacija MORA kao PRIRODNE SILE manifestira u frazeologiji.

4. More kao PRIRODNA SILA u portugalskoj frazeologiji

Ponovit ćemo ponajprije da je bit metaforičkog okvira koji smo, za potrebe ovog rada, nazvali *domenom PRIRODNE SILE* (na generičkoj razini)

¹³ „... in that they are able to initiate movement, change course without warning, and occasionally cause destruction, injury, and death“ (Lowder/Gordon 2015: 86). Autori (usredotočeni na ispitivanje integracije subjekta s glagolima radnje) ističu kako prirodne sile mogu u nekom događaju sudjelovati kao *proto-agensi* (Dowty 1991). „By doing so, linguistic encoding reinforces the importance of agency and causality, and provides an effective medium in which to accumulate and transmit cultural knowledge about how the world works“ (Lowder/Gordon 2015: 88).

¹⁴ „Natural phenomena in figuratively transposed collocations occur as a second-order reality, as a linguistic-cultural construct from which lexical collocations acquire their cultural markedness“ (Teliya *et al.* 1998: 71). Teliya *et al.* (1998: 72) slike prirode u frazeologiji ponajprije povezuju s iskazivanjem osjećaja, upućujući na jezične dokaze da osjećaje doživljavamo kao neovisne od čovjeka. Funkcionalnost generičke konceptualne metafore EMOCIJA je PRIRODNA SILA uočavaju i argumentiraju i kognitivni semantičari, primjerice Kövecses (2000). Štoviše, Kövecses (2000: 63) odnos između osjećaja i osobe koja ga osjeća tumači kao odnos *antagonist/agonist*, tj. Talmyjevim konstruktom dinamike sile.

da se *vanjske okolnosti koje uzrokuju neko djelovanje ili na njega utječu* poimaju kao *prirodne sile koje uzrokuju ili utječu na kretanje*.

Metaforička motivacija koju možemo pripisati domeni PRIRODNE SILE u frazeološkim jedinicama u sastavu datoteke najčešće funkcionira u interakciji s metaforom PUTOVANJA MOREM;¹⁵ riječ je o dva koherentna modela, oba podudarna s principima Lakoffove *metafore strukture događaja*. Međutim, konceptualizacija mora je u dvama modelima ipak različita; odnosno, različiti su njezini aspekti relevantni za interpretaciju motivacije frazeološkog značenja. Dok je u metafori PUTOVANJA MOREM (domeni PLOVIDBE) more konceptualizirano poglavito kao površina kojom se kreće, odnosno putuje, u metaforičkom okviru koji je predmet ovog rada ono je primarno prirodna sila koja *uzrokuje kretanje i na nj utječe*. Upravo se tim aspektom motivacije – koji može i ne mora implicirati interakciju s metaforom PUTOVANJA – u radu bavimo.

Valja upozoriti na još jedan bitan čimbenik: svako se *svrhovito djelovanje* metaforizira kao *samostalno (samoinicijativno) kretanje*. Suprotno tome, o okviru domene PRIRODNE SILE kretanje subjekta u prostoru najčešće nije samostalno, već ga pokreće „vodena sila“. MORE funkcionira u svojoj *dinamičkoj dimenziji*, što na ciljnoj razini znači da djelovanjem subjekta upravljaju izvanjske okolnosti („viša sila“), više negoli on sâm.

Izložit ćemo preslikavanja temeljna za interpretaciju značenja idiomatskih izraza u okviru ovog modela, od općenitih prema nešto specifičnijima:

STANJE je MJESTO
 PROMJENA / DJELOVANJE je KRETANJE
 IMATI KONTROLU NAD DJELOVANJEM I VLASTITOM
 SUDBINOM je IMATI KONTROLU NAD KRETANJEM
 UZROCI PROMJENE / DJELOVANJA su SILE KOJE
 UZROKUJU KRETANJE
 OKOLNOSTI KOJE UTJEČU NA DJELOVANJE su SILE
 KOJE UTJEČU NA KRETANJE
 IZVANJSKE OKOLNOSTI / IZVANJSKI DOGAĐAJI su
 „OBJEKTI“ KOJI SE KREĆU
 IZVANJSKE OKOLNOSTI / DOGAĐAJI su PRIRODNE SILE
 IZVANJSKE OKOLNOSTI / DOGAĐAJI su MASA VODE ILI
 VODENI TOK
 SUOČITI SE S IZVANJSKIM OKOLNOSTIMA je UĆI U
 VODU

¹⁵ Vidi Lanović/Varga (2015).

Implikacije ovih metafora na nižim, specifičnijim hijerarhijskim razinama prikazat ćemo na primjerima frazeoloških jedinica iz datoteke.

4.1. POMOĆ U DJELOVANJU je POMOĆ PRI KRETANJU

IZVANJSKE OKOLNOSTI KOJE UTJEČU NA DJELOVANJE su STANJE / GIBANJE MORA KOJE UTJEČE NA KRETANJE
 IZVANJSKE OKOLNOSTI KOJE POGODUJU DJELOVANJU su PRIRODNE SILE KOJE POGODUJU KRETANJU →
 IZVANJSKE OKOLNOSTI KOJE POGODUJU DJELOVANJU su STANJE / GIBANJE MORA KOJE POGODUJE KRETANJU
 IZLOŽITI SE IZVANJSKIM OKOLNOSTIMA je UČI U MORE / OTISNUTI SE NA MORE

*(estar em) maré de rosas*¹⁶ „(biti u) plimi ruža“¹⁷
*andar / estar em maré alta*¹⁸ „biti u plimi (razdoblju plime)“

*estar em maré baixa / vazante / minguante / decrescente*¹⁹ „biti u oseki“

U portugalskom frazeološkom fondu nalazimo idiomatske izraze analogne motivacije koji su vezani uz shemu PUTA pa ih tumačimo u okviru metafore PUTOVANJA MOREM (POGODNOSTI / POTEŠKOĆE U DJELOVANJU su POGODNOSTI / POTEŠKOĆE NA PUTU – npr. *navegar / nadar / vogar / ir em mar de rosas, andar em maré de rosas, navegar em mar cheio*).²⁰ Međutim, motivacija ovdje navedenih izraza nije nužno vezana uz shemu PUTA; značenjski se fokus prebacuje na izvanjske okolnosti koje se u konkretnim primjerima odnose prije na povoljno životno razdoblje nego na djelovanje. Subjekt je pritom konceptualiziran statički u odnosu na gibanje mora specificirano kao PLIMA. Važno je istaknuti da

¹⁶ „naut. situação bonançosa no mar, com tempo próspero para a navegação; monção favorável; tempo de prosperidade, calma, serenidade“ (Neves, O. (1991). *Dicionário Popular de Frases Feitas*, Porto: Lello & Irmão). Većina je frazeoloških jedinica iz datoteke potvrđena u više izvora; frazeografske definicije donosimo samo u slučajevima kada su eksplicitno zabilježene u nekom od izvora te isključivo tada navodimo i bibliografske reference.

¹⁷ Na ovaj će se način u daljnjem tekstu rada navoditi *doslovna* značenja izraza!

¹⁸ „andar num periodo afortunado, andar com dinheiro; estar em situação relevante; em boa situação, em maré de sorte, em vantagem; a ganhar, a vencer, na crista da onda“ (*Ibid.*)

¹⁹ „estar em má situação, em maré de azar, em declínio, em decadência, em desvantagem, a perder“ (Barata, A. Martins (1989). *Dicionário Prático de Locuções e Expressões Peculiares da Língua Portuguesa: Sinonímia e interpretação*, Braga: Livraria A. I.).

²⁰ Izrazi analogne motivacije iz hrvatskog korpusa – npr. *tebi gre sve u krmu* (Šimunković 2008), (*ide*) *na sva jedra* (*Ibid.*), *i u naša će jedra vjetar puhat* (*Ibid.*).

u značenju ovih idioma – kao i nekih drugih koje ćemo navesti u domeni PRIRODNE SILE – ključnu ulogu igra interakcija s drugom relevantnom osnovom konceptualizacije PLIME i OSEKE – orijentacijskom ili prostornom metaforom strukturiranom kao predodžbena shema „gore-dolje”.²¹ Kombinacija izravnog iskustva i dvaju konceptualnih mehanizama rezultira metaforom na kojoj se – parcijalno ili u potpunosti – zasniva motivacija gotovo svih jedinica sa sastavnicama *plima* i *oseka* u našoj datoteci: „POZITIVNO” je PLIMA / „NEGATIVNO” je OSEKA; pritom je raspon mogućih specifičnih ciljnih domena vrlo širok.

*(estar) na crista da onda*²² „(biti na) kresti vala”
*estar na onda*²³ „biti na valu”

*vaga de fundo*²⁴ „unutarnji val”

Metaforički koncept VALA (*onda*) u prva dva idioma iskazuje sklop iznimno povoljnih izvanjskih okolnosti (nosi subjekta u željenom smjeru, potpomažući njegovo kretanje). Neki će nam, međutim, od sljedećih primjera iz datoteke pokazati da je riječ o ambivalentnom konceptu. U trećem se primjeru značenje sastavnice *vaga* (moćan, veliki val) u frazeološkom značenju iskazuje kao premoćan utjecaj izvanjskih okolnosti na subjekta (subjekte).

*Depois da tempestade vem a bonança.*²⁵
 „Poslije oluje dolazi bonaca.”
*No mar bravo às vezes há bonança.*²⁶
 „I na divljem moru katkad bude zatišje.”
*À bonança segue a tormenta.*²⁷
 „Za bonacom slijedi nevrijeme.”

Različite varijante gore navedenih poslovice konvencionalni su dio frazeologije mnogih jezika; ne podrazumijevaju uvijek istu predodžbu, no doslovno se značenje mahom zasniva na kontrastu između povoljnih i nepovoljnih vremenskih uvjeta koji se na ciljnoj razini preslikavaju na okol-

²¹ O orijentacijskim metaforama vidi npr. Lakoff/Johnson (1980: 14-21).

²² „estar em evidência, em situação relevante; na moda; fazer sucesso; estar na maré alta, no ponto mais alto, no galarim; no auge do poder, da fama etc.” (Barata)

²³ „estar em moda; estar a par com as novidades” (Neves)

²⁴ „movimento poderoso que impele as pessoas a terem a mesma opinião” (*Ibid.*)

²⁵ Varijante iz korpusa: *Após a tempestade vem a bonança, Depois do temporal vem a bonança, Não há tempestade sem bonança, Depois da tempestade o mar acalma.*

²⁶ Varijanta: *Não há mar bravo que não amanse.*

²⁷ Varijanta: *À bonança segue a tempestade.*

nosti života i djelovanja. U portugalskoj se frazeologiji ti uvjeti u većini varijanata odnose na stanje morske površine (v. 4.1.1. i 4.1.2.).²⁸

Sljedeći pak izrazi ilustriraju korespondenciju IZLOŽITI SE IZVANJSKIM OKOLNOSTIMA je UĆI U MORE / OTISNUTI SE NA MORE. Upustiti se u bilo kakvo djelovanje nužno znači suočiti se s okolnostima koje su velikim dijelom izvan naše kontrole, što podrazumijeva neizvjesnost tijeka i ishoda pothvata.

Quem se sujeita ao mar, sujeita-se à tormenta.
„Tko se izlaže moru, izlaže se nevremenu.“

*Quem quiser pescar, há-de se molhar.*²⁹
„Tko želi ribu loviti, mora se smočiti.“

*Quem quer peixe, molha / molhe o cu.*³⁰
„Tko hoće ribu, mora smočiti guzicu.“

*Não basta ir ao mar com vontade de pescar; é preciso levar a rede.*³¹
„Nije dovoljno izaći na more željan ribolova; moraš ponijeti mrežu.“

Pri interpretaciji značenja potonjih paremija nužno je uzeti u obzir interakciju s drugim složenim metaforičkim okvirom – domenom LOVA (RIBOLOVA), u kojoj se CILJEVI primarno konceptualiziraju kao ŽELJENI POSJEDI, a na specifičnoj razini kao LOVINA / ULOV (DJELOVATI U NEKOM CILJU je LOVITI) (Lanović 2010).

4.1.1. POVOLJNE IZVANJSKE OKOLNOSTI / POVOLJNA SITUACIJA ZA ŽIVOT I DJELOVANJE su MIRNO MORE

*mar de rosas*³² „more ruža / mirno more“
*mar de leite*³³ „mliječno more / mirno more“

²⁸ Najuvriježeniji hrvatski frazeološki ekvivalent *Poslije kiše dolazi sunce* nema veze s konceptualizacijom mora.

²⁹ Varijante u datoteci: *Quem quiser pescar, tem de se molhar, Quem vai pescar, há-de se molhar.*

³⁰ Hrvatski ekvivalent koji bilježimo u korpusu: *Tko gaće ne skvasi, ribe ne uhvati* (Šimunković).

³¹ Hrvatski ekvivalent: *Valja bacit uđicu, pa uhvatit ribicu* (Ibid.).

³² „mar chão, sereno, bonançoso; tempo de prosperidade, calma, serenidade“ (Neves; kurziv naš). Ostali analogni izrazi zabilježeni u izvorima: (*ser / tudo / correr / um / viver num*) *mar de rosas, Nem tudo é um mar de rosas*. Konceptualizacija svih ovih izraza oslanja se na statičku dimenziju mora (slika morske površine bez gibanja).

³³ „mar calmo, muito manso, sossegado, sem agitação, com o aspecto de uma planície nevada, devido à presença de seres orgânicos de pequenas dimensões no seio das águas; felicidade, calma, ventura“ (kurziv naš; Silva, A. de Moraes (1949). *Grande Dicionário da*

Izraze analogne motivacije bilježimo i u hrvatskom korpusu; primjerice, *uploviti u mirne / mirnije vode*³⁴ ili pak *Lasno je na dobru vremenu kormaniti*³⁵.

4.1.2. PROBLEMATIČNA SITUACIJA / NEPOVOLJNE IZVANJSKE OKOLNOSTI ZA ŽIVOT I DJELOVANJE su NEMIRNO, UZBURKANO MORE³⁶

*fazer / levantar ondas*³⁷ „praviti / dizati valove“
*não fazer ondas*³⁸ „ne praviti valove“
Nas ondas do mar se criam peixes que nadam bem.
 „U morskim se valovima gaje ribe što dobro plivaju.“

Metafora PUTOVANJA MOREM motivira bliskoznačnu paremiju: *É na tempestade que se conhece o marinheiro*. Ovdje je slika drugačija: umjesto sheme PLOVIDBE, priziva sliku (antropomorfizirane) ribe koja nauči bolje *plivati* (ZNATI DJELOVATI je ZNATI SE KRETATI) ako su joj okolnosti nesklone, ako joj otežavaju kretanje (*ondas do mar*).³⁹ Smisao: teška nas iskustva uče da se bolje snalazimo u životu.

*Em tempo de borrasca não há porto seguro.*⁴⁰
 „Za oluje nema sigurne luke.“

Língua Portuguesa, Lisboa: Imp. Libânio da Silva). Zanimljivo je da se motivacija značenja ovog idioma, kako i rječnička definicija govori, oslanja na izravno iskustvo, odnosno na stvarnu – a ne metaforičku – bijelu boju mora, zahvaljujući nekoj vrsti sićušnih morskih organizama koji se nalaze pri površini samo kada je more mirno. Zabilježili smo i varijantu: *mar de água branca*.

³⁴ „smiriti se, početi živjeti (razvijati se) mirno (spokojno, staloženo), srediti se“ (Menac/Fink Arsovski/Venturin 2014)

³⁵ Šimunković (*op.cit.*)

³⁶ Upozorit ćemo odmah na primjere motivacije koja odudara od ovog principa konceptualizacije – u izrazima *Na água revolta pesca o pescador* („U uzburkanoj se vodi riba lovi“) i *pescar em/nas águas turvas* („loviti u mutnome“), s potpunim frazeološkim ekvivalentom u hrvatskome, *mutne se i uzburkane vode* poimaju kao okolnosti što pogoduju (u doslovnom značenju) ribolovu, a na ciljnoj razini nekoj vrsti djelovanja. To je stoga što im se motivacija ne zasniva na *metafori strukture događaja*, niti na domeni PRIRODNE SILE, već na vrlo produktivnoj metafori RAZUMJETI je VIDJETI (Sweetser 1990).

³⁷ „fazer objecções; publicitar-se; perturbar; criar dificuldades; gabar-se; causar agitação, exacerbar, agravar a situação; armar intrigas“ (Barata)

³⁸ „não criar problemas“ (Neves)

³⁹ Vidi i 4.4.1.

⁴⁰ Hrvatska paremija ne posve istog značenja, ali analogne motivacije: *Kad more uzavri, i dobar se mornar utopi* (Šimunković).

4.1.3. DJELOVATI U SKLADU S IZVANJSKIM OKOLNOSTIMA/DOGAĐAJIMA je KRETATI SE U SMJERU GIBANJA MORA

*ISKORISTITI POVOLJNE IZVANJSKE OKOLNOSTI je KRETATI SE
UZ POMOĆ POKRETAČKE VODENE SILE (DOPUSTITI JOJ DA TE NOSI U
ŽELJENOM SMJERU)*

Relevantno je za značenje sljedećih izraza da, premda je vodena sila pokretač, subjekt ipak zadržava kontrolu nad kretanjem. Vanjske mu okolnosti pogoduju, a o njemu ovisi hoće li ih iskoristiti. Koncept PLIME, kao izvorna domena za „SVE POZITIVNO“, u sva tri primjera metaforizira DOBRU, POVOLJNU PRILIKU (ŠANSU).

*aproveitar a maré*⁴¹ „iskoristiti plimu“
*ficar para a primeira maré*⁴² „ostaviti za prvu plimu“
*errar a maré*⁴³ „propustiti/promašiti plimu“
Uma onda se vai e outra vem.
 „Jedan val ode, a drugi dođe.“

I u potonjem je izrazu VAL izvorna domena za okolnosti povoljne za djelovanje. Konkretnije, kao i PLIMA u prethodnim primjerima, metaforički iskazuje ŠANSU (ako ne iskoristimo jednu šansu – sugerira frazeološko značenje – već će se ukazati druga).

4.2. IMATI KONTROLU NAD IZVANJSKIM OKOLNOSTIMA / DOGAĐAJIMA je IMATI KONTROLU NAD KRETANJEM PRIRODNIH SILA

Quem anda no mar não faz do vento o que quer.
 „Tko je na moru, ne može vladati vjetrom.“

Upustiti se u neko djelovanje – što podrazumijeva suočavanje s izvanjskim okolnostima – na razini izvorne domene u ovom metaforičkom okviru znači „suočiti se“ s morem (*andar no mar*). Kako se more na razini izravnog iskustva doživljava kao nesiguran i opasan prostor, motivacija ove i mnogih drugih jedinica u domeni PRIRODNE SILE podrazumije-

⁴¹ „aproveitar circunstância favorável; aproveitar o ensejo, a ocasião, o azo, a oportunidade“ (Neves). U hrvatskom su korpusu izrazi analogne motivacije mahom vezani uz domenu PLOVIDBE; primjerice, *vjetar u krmu* (Menac/Fink Arsovski/Venturin: „povoljne /poticajne/ okolnosti“), *Vaja znat jidrit* (Šimunković: „treba biti vješt i znati se snaći u životu“ ili pak izreka *Ako ne možeš idriti a ti vozi* (Šimunković) – ako ne možeš iskoristiti okolnosti (*idriti*), onda ne preostaje drugo nego osloniti se na vlastite snage (*voziti*, odnosno „veslati“). Pritom je prirodna sila u ovim izrazima specificirana kao vjetar.

⁴² „ficar para a primeira oportunidade“ (Neves)

⁴³ „escolher mal a ocasião; ter pouca sorte“ (Barata)

va konceptualizaciju MORA kao područja AVANTURE / RIZIKA / NEIZVJESNOSTI / OPASNOSTI (UĆI U RIZIK / AVANTURU je OTISNUTI SE NA MORE). Sâm ulazak u taj „prostor apstrakcije“ implicira da izvanjske okolnosti (*vento*) uvelike izmiču našoj kontroli. Načelno, iz izravnog, „predkonceptualnog“ iskustva proizlazi da čovjek *nema* kontrolu nad silama prirode; na takvom se poimanju zasniva i motivacija sljedećeg idioma – odnosi se na nečiji nenadani dolazak, nad kojim nemamo kontrolu niti smo ga mogli predvidjeti.

*vir com a maré*⁴⁴ „doći s plimom“

Doslovno pak značenje sljedećih triju izraza podrazumijeva određenu kontrolu subjekta nad kretanjem vodene sile, odnosno određeni „aktivni odnos“ prema toj sili, koji ga stavlja u povoljniji položaj. (Napomenimo da je u prvim dvama idiomima na djelu „negativna konceptualizacija“ VALA.)

*deixar passar a onda*⁴⁵ „pustiti da val prođe“
*furar / atravessar a onda*⁴⁶ „probiti/probušiti val“
Para pegar peixe, deve-se amainar a água.
 „Da bi se ulovila riba, treba primiriti vodu.“

4.3. IZGUBITI KONTROLU NAD DJELOVANJEM / SITUACIJOM / VLASTITOM SUDBINOM je IZGUBITI KONTROLU NAD KRETANJEM

4.3.1. IZGUBITI KONTROLU NAD DJELOVANJEM I NJEGOVOM SVRHOM / „PREPUSTITI SE SUDBINI“ / IZGUBITI „SVOJE JA“ je PREPUSTITI SE VODENOJ SILI KOJA SE KREĆE (DA TE NOSI KAMO GOD)

IZGUBITI KONTROLU NAD NEKIM „OBJEKTOM“ je PREPUSTITI GA
 VODENOJ SILI

Ako usporedimo načela konceptualizacije koja motiviraju ovu skupinu izraza s onima navedenim pod 4.1.3., u oba je slučaja vodena sila ono što pokreće subjekta; no dok ga u primjerima pod 4.1.3. nosi u smjeru u kojem se sâm želi kretati, u ovom slučaju subjekt nema nikakva utjecaja na smjer kretanja – gubi kontrolu i prepušten je „na milost i nemilost“ prirodnoj sili.

*ao sabor / a favor da maré*⁴⁷ „na volju/po ukusu plime“

⁴⁴ „vir com o vento; chegar inesperadamente“ (*Ibid.*)

⁴⁵ „epearar pela ocasião mais favorável“ (Neves)

⁴⁶ „vencer uma dificuldade; superar uma crise, uma tormenta“ (Barata)

⁴⁷ „ao acaso; sem plano; segundo o que vai acontecendo; à sorte, à ventura, ao azar“ (Neves)

⁴⁸ „andar sem saber o que há-de fazer à vida“ (Neves)

*andar à mercê / ao sabor das ondas*⁴⁸ „živjeti na milost/na volju valova“

*correr sem vela e sem leme*⁴⁹ „juriti bez jedra i bez kormila“
*ir(-se) à vela*⁵⁰ „odjedriti (punim jedrima)“

Iz značenja je potonjeg idioma razvidno da se motivacija može zahvaliti domeni PRIRODNE SILE, a ne domeni PLOVIDBE, u kojoj se koncept JEDRA na ciljnoj razini konvencionalno referira na brzinu djelovanja i angažman, polet uložen u djelovanje. Unatoč podudarnosti doslovnog značenja, frazeološko se značenje može razlikovati, ovisno o metaforičkom okviru, odnosno specifičnim preslikavanjima na kojima se temelji. Za primjer, idiom *ir(-se) à vela*, za čiju je motivaciju relevantna ideja gubitka kontrole nad kretanjem, možemo usporediti s idiomom *a velas soltas*,⁵¹ analognog doslovnog, a različitog idiomatskog značenja, koje je motivirano preslikavanjem SLOBODA DJELOVANJA je SLOBODA KRETANJA.

*ir na onda*⁵² „ići na valu“
*não ir na onda*⁵³ „ne ići na valu“

Komentar uz idiom *ir-se à vela* može se primijeniti i na upravo navedene izraze, značenja posve različitog od, primjerice, ranije prikazanog *estar na crista da onda*. Ovdje konceptualizacija podrazumijeva prepuštanje vodenoj sili, gubitak kontrole koji se na ciljnoj razini referira na povodljivost (pomodarstvo), nedostatak vlastite volje i mišljenja, gubitak svrhe i osobnog identiteta.

⁴⁹ „diz-se do navio na tormenta; *de maneira veloz e desordenada*“ (Silva, A. de Morais). S obzirom na doslovno značenje, podudarnim se doima idiom iz hrvatskog korpusa *skupit jedra*; međutim, ako je suditi prema frazeološkoj definiciji, onda se motivacija bolje uklapa u 4.1.3. – nije riječ o gubitku kontrole, već o namjernom, svojevremnom prepuštanju prirodnoj sili (Šimunković: „... priznati snagu razuma i odustati od tvrdoglavog ili nepopustljivog stava“).

⁵⁰ „navegar com vela aberta; correr; *desaparecer, perder-se; fugir; não se realizar; estragar-se; ir-se em névoa*“ (Barata)

⁵¹ „a rédea solta; sem governo; sem freio; sem travão, à solta; livremente; à vontade; sem constrangimento; com inteira liberdade“ (*Ibid.*)

⁵² „ir com os outros, com a maioria; aderir, não resistir; alinhar com os outros; deixar-se enganar (por ingenuidade ou boa-fé); cair na esparrela; seguir as modas; não ter opinião própria“ (*Ibid.*). Zabilježena je i (značenjski eksplicitnija) varijanta: *deixar-se ir na onda*. Djelomično je analogna i motivacija već navedenog idioma *ir ao sabor da corrente / maré*, koji ima i hrvatski ekvivalent: *ploviti / plivati sa strujom* (Matešić: „raditi/postupati u skladu s većinom, ići putem manjega otpora“).

⁵³ „não se deixar levar ou enganar pelos outros; manter-se firme nas suas convicções“ (Barata)

⁵⁴ „revelá-lo“ (Neves)

*deitar um segredo ao mar*⁵⁴ „baciti tajnu u more“

Premda se motivacija ovog idioma može dovesti u vezu s još nekim metaforičkim okvirima, logično pretpostavlja i gubitak kontrole nad objektom (ovdje sastavnica *segredo* u doslovnom značenju), metaforiziran kao prepuštanje vodenoj sili. Izrazu *deitar ao mar*, primjenjivom na različite specifične objekte, frazeološki bi ekvivalent u hrvatskome bio *baciti u vjetar*; motivacija je podudarna, samo je prirodna sila različita.

4.3.2. BITI „POBIJEĐEN“ / „NADVLADAN“ OD IZVANJSKIH DOGAĐAJA je UTOPITI SE / POTONUTI

*É homem ao mar.*⁵⁵ „To je čovjek u moru.“

Kompleksna motivacija ovog idioma nije isključivo konceptualna – po-drazumijeva i referencu na drugi simbolički kôd – nautičku terminologiju. Uzvik *Homem ao mar*⁵⁶ u tom registru funkcionira kao znak za uzbunu u izvanrednoj situaciji pada čovjeka u more. Relevantan je za interpretaciju frazeološkog značenja jer takva situacija iskustveno implicira pogibelj; čovjek nije samo „ušao u more“, već mu prijeti utapanje. Značenje pak koje upućuje na „nepostojanje nade u spas“ (spomenuto u rječničkoj definiciji) ukazuje na interakciju s nekim drugim metaforičkim okvirima koji se zasnivaju na konceptualizaciji mora kao „opasnog prostora“ i čovjeku neprirodnog ambijenta.

Quando o mar bate na rocha, quem se lixa é o mexilhão.

„Kad more udara o stijenu, nadrapa dagnja.“

*Quem se lixa é o mexilhão.*⁵⁷

„Nadrapa dagnja.“

Quando o mar briga com o rochedo, quem sofre é o marisco.

„Kad se more tuče s hridinom, strada puž.“

*Quando o mar briga com a praia, quem apanha é o caranguejo.*⁵⁸

„Kad se more tuče s obalom, rak dobije batine.“

⁵⁵ „diz-se de quem está perdido, física ou moralmente; é homem sem esperança de salvação“ (Neves, *Ibid.*)

⁵⁶ „frase exclamativa para avisar que caiu de bordo ou foi arrastado pela vaga algum marinheiro ou passageiro“ (Silva, A. de Moraes)

⁵⁷ Eliptična varijanta prethodno navedene poslovice: „designa que quem é sempre prejudicado é quem se encontra em situação inferior“ (Neves).

⁵⁸ U hrvatskom korpusu bilježimo izreku *Ostavio ga ka raka na osiki* (Šimunković).

U frazeološkim jedinicama čija se idiomatičnost zasniva na konceptualizaciji mora nerijetko se susrećemo s antropomorfizacijom elemenata morske faune. Čovjek je pritom metaforički često konceptualiziran kao sićušno živo biće kojemu je stanište more (*caranguejo, mexilhão, marisco* i dr.),⁵⁹ a slika i značenje se najčešće zasnivaju upravo na konceptualnoj opreci između sićušnosti i ogromnog prostranstva mora. Na djelu je i u tom slučaju konceptualizacija prostora; ova se prostorna opreka na ciljnoj razini referira i na neznatnost čovjeka-pojedinca u odnosu na sâm život. Značenje gore navedenih frazeoloških sinonima moglo bi se parafrazirati kao: uvijek kraći kraj izvuče onaj koji je „slabiji“, u inferiornom položaju. Konceptualizacija čovjeka (subjekta) ne zasniva se samo na opreci sićušnost/prostranstvo, već i na sugestivnoj slici bića koje se našlo „u klinču“ između dviju moćnih i rezistentnih sila (more i najčešće stijena). S obzirom na slikovitost, navedeni bi se izrazi mogli dovesti u vezu s mehanizmom koji Lakoff i Turner (1989) nazivaju *predodžbenom metaforom* (*image-metaphor*),⁶⁰ sugerirajući da u nekim slučajevima metaforičke konceptualizacije ne preslikavaju strukture, već slike – domene su zapravo mentalne predodžbe.⁶¹ Moguće je pretpostaviti da u takvim primjerima slika predstavlja „prečicu“ do idiomatskog značenja.

Quem não tem manha, morre no mar como a aranha.

„Tko nije spretan, ugiba u moru ko pauk.“

*(andar) com a borda debaixo de água*⁶² „(kretati se) dok je paluba pod vodom“

Motivacija se ovog idioma (koji nema doslovne interpretacije u nautičkoj terminologiji) zasniva na izravnom iskustvu plovidbe; referira se na opasnu situaciju u kojoj brodu prijeti potonuće. Ovaj je izraz – kao i sljedeći – moguće interpretirati i u kontekstu metafore PUTOVANJA MOREM.

A água arromba os navios.

„Voda brodove potapa.“

⁵⁹ Pored – u portugalskoj frazeologiji česte – antropomorfizacije *ribe*.

⁶⁰ Premda autori taj pojam u principu povezuju s tzv. *jednokratnim metaforama* (*one-shot metaphors*).

⁶¹ Lakoff i Turner (1989: 95-96) pritom ističu da je takvo „preslikavanje predodžbi“ osobito reprezentativno kad je u pitanju personifikacija.

⁶² „andar mal disposto; andar em dificuldades; à rasca; em situação má“ (Neves, *op.cit.*)

4.4. SLOBODA DJELOVANJA je SLOBODA KRETANJA

DJELOVATI / PONAŠATI SE U NESKLADU S IZVANJSKIM OKOLNOSTIMA, PROTIVNO SITUACIJI, TIJEKU DOGAĐAJA, PREVLAĐAVAJUĆIM STAVOVIMA I TENDENCIJAMA / ODOLIJEVATI IZVANJSKIM UTJECAJIMA je KRETATI SE U SMJERU SUPROTNOM OD GIBANJA MORA

*remar / ir contra a maré*⁶³ „veslati/ići protiv struje“
*contra ventos e marés*⁶⁴ „protiv vjetrova i struja“

4.4.1. ODOLIJEVATI / ODUPIRATI SE IZVANJSKIM OKOLNOSTIMA je PLIVATI

SNALAZITI SE U IZVANJSKIM OKOLNOSTIMA je PLIVATI

Prikladno je ovdje prokomentirati da je vrijednost leksema *plivati* (*nadar*) već na analogan način interpretirana, neovisno o ovom metaforičkom okviru pa i o frazeološkom kontekstu. Batoréo (2016), primjerice, bavi se *AQUA-motion* glagolima⁶⁵ u portugalskom jeziku i njihovom metaforičkom uporabom, odnosno projekcijom na različite apstraktne domene, kao što su mentalna stanja, društveni život, politika, gospodarstvo i financije itd. Upućuje pritom na konceptualne i semantičke specifičnosti koncepta/ domene PLIVANJA, u usporedbi ponajprije s domenama PLOVIDBE (glagoli *navegar*, *velejar/landar à vela*, *marear*, *remar* i dr.) i PLUTANJA (*flutuar*, *boiar*, *andar à deriva* i dr.) – domena PLIVANJA tipično je povezana sa *samo-inicijativnim kretanjem živog subjekta koje pretpostavlja visoku razinu kontrole i agentivnosti* (Batoréo 2016: 91). S obzirom na predmet našeg istraživanja, na razini izvorne domene subjekt kojem je inherentna takva vrsta aktivnosti može se oduprijeti prirodnoj sili. Štoviše, jedan od uzoraka koji je prepoznat u projekcijama *AQUA-motion* glagola – pogotovo glagola *nadar* i sintagme *saber nadar* – na kretanje u apstraktnom mediju jest *vješto*, *snalazljivo* kretanje, kako bi se izbjegle prepreke, često zamke neznanja.⁶⁶

⁶³ „lutar contra uma força contrária; teimar em conseguir uma coisa mesmo à custa de muito esforço; lutar sem qualquer apoio; contrariar tendência geral; fazer esforços inúteis; ir contra o estabelecido; persistir contra todos os obstáculos“ (Baptista, A. / Santos, M. A. Moreira dos / Santos, M. Ribeiro dos / Many, E. / Neves, R. Castro (2002). *Dicionário de Provérbios: Adágios, ditados, máximas, aforismos e frases feitas*, Porto: Porto Editora i drugi izvori). Frazeološki je sinonim: *ir / remar contra a corrente*. Potpuni ekvivalent u hrvatskome: *ploviti / plivati / ići protiv struje* (Matešić: „raditi/postupati samostalno /protiveći se nazorima ili mišljenju onih koji su na vlasti ili u većini“).

⁶⁴ „a despeito ou apesar de todas as dificuldades; não desistir do intento apesar de todos os obstáculos ou dificuldades; ir contra os costumes da maioria“ (Barata; Neves). Varijanta: *ir contra vento e (a) maré*.

⁶⁵ S tipološkog gledišta, u paradigmi kognitivne lingvistike – glagoli što označuju kretanje koje se prototipično odvija u vodi.

⁶⁶ „[...] Figure moving skillfully in an abstract domain (politics, social life, art, etc.), struggling against ignorance“ (Batoréo 2016: 96).

nadar contra a maré „plivati protiv struje“

*Quem não sabe nadar, não se chegue ao pé do mar.*⁶⁷

„Tko ne zna plivati, neka ni ne prilazi moru.“

*nadar como um peixe*⁶⁸ „plivati kao riba“

*Filho de peixe sabe nadar.*⁶⁹ „Dijete ribe zna plivati.“

*Aos peixes não se ensina a nadar.*⁷⁰ „Ribe se ne uči plivati.“

U prethodnim je dvjema poslovicama čovjek metaforički konceptualiziran kao RIBA; u okviru ideografskog polja *mora*, to je u portugalskoj frazeologiji razmjerno čest slučaj. Konceptualizacija PLIVANJA kao spret-nog snalaženja u životnim okolnostima ne duguje se samo ovom metafo-ričkom okviru i semantičkim ekstenzijama leksema *plivati*, već i principu *kanonskog položaja*⁷¹ koji implicira povezanost uz koncept RIBE kao bića kojemu je more prirodni ambijent.⁷²

5. Zaključne napomene

Budući da smatramo kako još uvijek nije naodmet istraživanjima pot-krepljivati argumentaciju da frazeološke jedinice nisu anomalne strukture, niti je njihovo značenje arbitrarno, već njihovo formiranje – a velikim dije-lom i razumijevanje – ovisi o nekim konvencionalnim, manje ili više uni-verzalnim principima konceptualizacije (ili konceptualnim strukturama) prema kojima su ustrojene i druge semantičke strukture u jeziku, i ovaj je rad zamišljen kao mali prilog toj postavci. Utjecaj *sile* na entitete u izva-njezičnom univerzumu konceptualiziran u mentalnom prostoru, odnosno ljudskom umu, možemo ubrojiti (kao i antropomorfizaciju prirodnih sila) među konceptualne arhetipove svojstvene ljudskom kognitivnom ustroju, koji se kao takvi iskazuju na različitim jezičnim razinama, od semantičko-sintaktičkih konstrukcija do frazeologije.

⁶⁷ U hrvatskom korpusu sukladne je motivacije izreka: *Mnogo puta i dobar plivač utone* (Šimunković).

⁶⁸ „nadar muito bem; sobressair, distinguir-se num assunto, num officio“ (Barata)

⁶⁹ „tem a quem sair; tal pai, tal filho; hábil como o pai“ (Baptista *et al.*). Konvencionalan je i idiom koji predstavlja eliptični oblik ove poslovice i bez reference na nju motivacija njegova značenja ne bi bila transparentna: (*ser*) *filho de peixe* (Barata: „sair ao pai em esperteza e habilidade; diz-se de quem herdou qualidades dos pais).

⁷⁰ U hrvatskom korpusu: *Učiš ribu plivat* (Šimunković: „kaže se za nekoga tko se želi pri-kazati učenim pred osobama koje znaju više od njega“).

⁷¹ Usp. Lanović (2012: 169-177).

⁷² „Prirodni ambijent“, dakle okruženje u kojem se subjekt najbolje osjeća i najprirodnije kreće, na konceptualnoj se razini u pravilu referira na situaciju u kojoj čovjek optimalno funkcionira. Idiomatski izrazi (*estar / viver / sentir-se*) *como* (*o*) *peixe na água* i (*osjećati se / biti / snalaziti se*) *kao riba u vodi* konvencionalni su i u portugalskoj i u hrvatskoj frazeologiji.

Semantičko-konceptualna analiza primijenjena na frazeologiju pokazuje se kao dobar put za pobijanje tradicionalne ideje o „anomalnosti“ u korist konvencionalnosti i pravilnosti. I u malom segmentu konceptualizacije MORA (u portugalskoj frazeologiji) kojim smo se bavili u ovom radu razvidan je visoki stupanj strukturiranosti i unutarnje koherencije kako same domene, tako i analiziranog frazeološkog podsustava. Potvrđivanje motivacije, kao temelja povezanosti izraza unutar podsustava, ujedno znači i potvrđivanje ključne uloge značenja sastavnica u razumijevanju, a pogotovo u formiranju frazeološkog značenja.

S obzirom na konceptualizaciju mora kao PRIRODNE SILE, možemo izdvojiti nekoliko zapažanja. Povlačenje paralela s primjerima analogne temeljne motivacije iz hrvatskog frazeološkog fonda ide u korist argumentaciji o *univerzalnosti* principa konceptualizacije PRIRODNE SILE, kao iskustvenog obrasca koji percipiramo i shvaćamo izravno. Moramo ponovno istaknuti da u ovom radu nismo imali pretenzije provesti kontrastivno istraživanje; hrvatski su idiomatski izrazi, za razliku od portugalskih, ekstrahirani iz malog broja izvora, a i općenito su – kako smo već istaknuli – podsustavi frazeoloških jedinica povezanih s konceptom MORA u dvama jezicima kvantitativno nerazmjerni.

Potom, PRIRODNA SILA je u analiziranom frazeološkom segmentu aktualizirana kao *more u gibanju* ili pak *vjetar* (zrak u gibanju), ali opet pri utjecaju na subjekta koji se kreće morskom površinom. Subjekt jest statičan – važno je obilježje ovog principa konceptualizacije da *kretanje nije samostalno*, odnosno samoinicijativno – ali se po našem mišljenju pertinentnom pokazala razlika u „*obliku (stupnju) izloženosti*“ prirodnoj sili. Subjekt može, uslijed utjecaja sile, potpuno izgubiti kontrolu nad kretanjem, može joj se namjerno prepustiti, može koristiti prirodnu silu i, naposljetku, može joj se oduprijeti.

To se unekoliko podudara s principima sheme *dinamike sile*, u smislu različitih odnosa ravnoteže između entiteta pa time i različitih oblika njihove interakcije, koji se odražavaju na različite vrste uzročnosti. Čini nam se stoga poticajnim da u nekom budućem radu pokušamo u tom svjetlu analizirati kauzativne konstrukcije u frazeološkim jedinicama.

Bibliografija

Batoréo, Hanna Jákubowicz (2000). *Expressão do Espaço no Português Europeu: Contributo Psicolinguístico para o Estudo da Linguagem e Cognição*, Lisboa: Fundação Calouste Gulbenkian / Fundação para a Ciência e a Tecnologia.

- Batoréo, Hanna Jakubowicz (2016). AQUA-motion domain and metaphorization patterns in European Portuguese: AQUA-motion metaphor in AERO-motion an abstract domains, *Signo*, v. 41, 70, pp. 88-100.
- Berruto, Gaetano (1994). *Semantika* [prev. Iva Grgić], Zagreb: Izdanja Anti-barbarus.
- Gibbs, Raymond W. Jr. (1993). Why Idioms are not Dead Metaphors, *Idioms: Processing, Structure and Interpretation* [ur. Cristina Cacciari / Patrizia Tabossi], Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, pp. 57-77.
- Gruber, Jeffrey S. (1965). *Studies in Lexical Relations*, Cambridge, Massachusetts: MIT Working Papers in Linguistics.
- Johnson, Mark (1987). *The Body in the Mind: the Bodily Bases of Meaning, Imagination and Reason*, Chicago / London: The University of Chicago Press.
- Kövecses, Zoltán (2000). *Metaphor and emotion*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Lakoff, George / Johnson, Mark (1980). *Metaphors we live by*, Chicago: The University of Chicago Press.
- Lakoff, George (1987). *Women, Fire and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*, Chicago / London: The University of Chicago Press.
- Lakoff, George / Turner, Mark (1989). *More than cool reason: a Field Guide to Poetic Metaphor*, Chicago / London: The University of Chicago Press.
- Lakoff, George (1993). The contemporary theory of metaphor, *Metaphor and Thought* [ur. Andrew Ortony], Cambridge / New York: Cambridge University Press, pp. 202-251.
- Lakoff, George / Johnson, Mark (1999). *Philosophy in the flesh: The embodied mind and its challenge to Western thought*, New York: Basic Books.
- Lanović, Nina (2010). Como se pesca noutros mares? Domínio conceptual de pesca nas unidades fraseológicas portuguesas e croatas, *Língua portuguesa: ultrapassar fronteiras, juntar culturas* [ur. M. J. Marçalo / M. C. Lima-Hernandes / E. Esteves / M. do Céu Fonseca / O. Gonçalves / A. L. Vilela / A. A. Silva], Évora: Universidade de Évora, pp. 16-38.
- Lanović, Nina (2012). *Koncept mora u portugalskoj frazeologiji*, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu. (doktorska disertacija)
- Lanović, Nina / Varga, Dražen (2015). Conceito de *mar* na fraseologia portuguesa: a Metáfora de viagem marítima, *Studia romanica et anglica zagrabiensia*, vol. LX, pp. 3-37.

- Lowder, Matthew W. / Gordon, Peter C. (2015). Natural Forces as Agents: Reconceptualizing the Animate-Inanimate Distinction, *Cognition*, 136, pp. 85-90.
- Omazić, Marija (2014). Konceptualna metafora u frazeologiji, *Metafore koje istražujemo: suvoremeni uvidi u konceptualnu metaforu* [ur. Mateusz-Milan Stanojević], Zagreb: Srednja Europa, pp. 27-45.
- Rosch, Eleanor (1978). Principles of Categorization, *Cognition and Categorization* [ur. Eleanor Rosch / Barbara B. Lloyd], Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Publishers, pp. 27-48.
- Silva, Augusto Soares da (2003). Image schemas and category coherence: The case of the Portuguese verb deixar, *Cognitive Approaches to Lexical Semantics* [ur. Hubert Cuyckens / René Dirven / John R. Taylor], De Gruyter Mouton, pp. 281-322.
- Stanojević, Mateusz-Milan (2013). *Konceptualna metafora: temeljni pojmovi, teorijski pristupi i metode*, Zagreb: Srednja Europa.
- Talmy, Leonard (1972). *Semantic structures in English and Atsugewi*, Berkeley: University of California, Berkeley.
- Talmy, Leonard (2000). *Toward a Cognitive Semantics. Vol. 1: Concept Structuring Systems*, Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- Taylor, John R. (1989). *Linguistic Categorization*, Oxford: Oxford University Press.
- Teliya, Veronika / Bragina, Natalia / Oparina, Elena / Sandomirskaya, Irina (1998). Phraseology as a Language of Culture: Its Role in the Representation of a Collective Mentality, *Phraseology: Theory, Analysis and Applications* [ur. A. P. Cowie], Oxford: Oxford University Press, pp. 55-75.

Conceptualização de mar como *força natural* na fraseologia portuguesa

Partindo dos resultados de um estudo mais abrangente dedicado à representação do conceito de MAR na fraseologia portuguesa, neste trabalho concentramo-nos num subgrupo de unidades fraseológicas (expressões idiomáticas e parémias com sentido figurado) cuja motivação é interpretável principalmente a partir de uma estrutura metafórica complexa em que o mar é conceptualizado como uma FORÇA NATURAL que causa e influencia o movimento. Ao nível do domínio destino, isso traduz-se em circunstâncias externas que causam e influenciam uma ação.

Por meio de uma análise semântico-conceptual das expressões estabelece-se a motivação do significado idiomático relativamente ao literal, que no subsistema

em questão jaz principalmente nos mecanismos conceptuais de índole metafórica ou metonímica. A partir daí, indaga-se se entre os significados das unidades analisadas existem relações sistemáticas de um qualquer tipo e em que princípio estas eventualmente se fundamentam.

Por um lado, observa-se de que modo e em que aspetos a motivação das expressões reflete a conceptualização de mar em termos de FORÇA NATURAL, e por outro, investiga-se o funcionamento do conceito/domínio de FORÇA NATURAL na fraseologia, estabelecendo inclusivamente paralelos com a categoria semântica de Dinâmica de Forças de Talmy (2000).

Palavras-chave: fraseologia portuguesa, motivação do significado idiomático, metáfora conceptual, conceito de MAR, domínio de FORÇA NATURAL